

УДК 347.122

Пономаренко Костянтин Данилович

здобувач кафедри цивільного права

Національного університету «Одеська юридична академія»

НАЛЕЖНЕ ЗДІЙСНЕННЯ СУБ'ЄКТИВНОГО ПРАВА В НАУЦІ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА ТА ЧИННОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ

Постановка проблеми. Однією з ключових проблем сучасної цивілістики залишається проблема ефективного здійснення суб'єктивних прав. Категорія «здійснення суб'єктивних цивільних прав» у науці цивільного права завжди була центральною, адже здійснення права розкриває основну ідею права, його сутність. Дана тема актуалізується на тлі сталості норм права, що встановлюють межі належного здійснення цивільних прав, останні залишаються практично незмінними. При цьому суспільні відносини знаходяться в динамічному розвитку паралельно зі змінами в економічному, соціальному і політичному житті суспільства.

Стан дослідження теми. Загальнотеоретичні аспекти реалізації суб'єктивних прав досліджувалися в роботах С.С. Алексєєва, А.Б. Венгерова, В.В. Лазарева. Цивільно-правові ж аспекти розглядалися ще в роботах М.М. Агаркова, В.П. Грибанова, О.С. Іоффе, О.А. Красавчікова, С.Т. Максименко, Ю.К. Толстого, Р.О. Халфіної, Г.Ф. Шершеневича. Повертаються до даної проблематики і сучасні дослідники.

Не зважаючи на достатнє висвітлення даної проблематики в цивілістичній доктрині, в наукових колах продовжує точитися дискусія щодо переосмислення окремих аспектів належного здійснення суб'єктивних прав, належного здійснення окремих цивільних прав. Саме тому **метою даного дослідження** є формування уявлення про сучасний стан законодавчого регулювання та наукової думки щодо належного здійснення цивільного права.

Виклад основного матеріалу. Суб'єктивне право має цінність тоді, коли існує реальний практичний механізм його втілення. Будь-які права мають змістливість наявності власника відповідного права, відповідного повноваження власника і кола тих благ і об'єктів, які є основою для побудови правових зв'язків між учасниками відповідних правовідносин. Як слушно зазначає Є.В. Вавілін, право не

сприймається органами почуттів безпосередньо; воно сприймається тільки через його здійснення, тільки завдяки тому, що воно реалізується [3, с. 10].

«Здійснення» є етимологічно близьким до «реалізації», і розуміється як запровадження, втілення в життя; здійснювати – робити що-небудь дійсним, реальним; виконання чого-небудь [10, с. 52].

Здійснення суб'єктивного права традиційно визначається як поведінка особи, спрямована на реалізацію змісту належного йому суб'єктивного права; втілення правової можливості в дійсність; використання передбачених цивільно-правовою нормою можливостей конкретним правласником; перетворення в дійсність конкретної можливості, що становить зміст суб'єктивного права [5, с. 316;] [1, с. 425;] [8, с. 243-244;] [9, с. 12].

Зміст суб'єктивного цивільного права є настільки широким, що його реалізація здійснюється за допомогою безмежного кола фактичних дій управомоченої особи, яка самостійно, навласний розсуд обирає сферу та способи задоволення своїх інтересів [6, с. 104]. Саме з категоріями «свобода» та «інтерес» пов'язана належна реалізація будь-якого цивільного права.

Існують два способи здійснення суб'єктивних цивільних прав – юридичні та фактичні дії. Юридичний спосіб включає правочини та інші юридичні дії і є характерним для відносних правовідносин. Фактичний спосіб притаманний абсолютним правовідносинам і є, по суті, активною дією з боку уповноваженої особи [2, с. 113].

З огляду на особливості цивільно-правових відносин, процес здійснення цивільних прав за своєю природою тяжіє до нормального, «належного» його плину [11, с. 16]. Однак, це не унеможливає суперечності інтересів правоволодільців та інших суб'єктів, адже, як вказував Г.Ф. Шершеневич: «Суб'єктивне право є можливістю здійснити свій інтерес» [16, с. 199], в той час як об'єктивне право

має на меті врегулювання індивідуальних інтересів для суспільного блага.

Ефективність здійснення цивільних прав залежить не тільки від їх фактичного змісту. Вона обумовлена тим, наскільки повно зміст таких прав закріплено в нормах, що становлять об'єктивне цивільне право [13, с. 26].

У чинному законодавстві відсутнє визначення належного здійснення цивільних прав. ЦК України оперує поняттями лише «нездійснення цивільного права» (ч. 2 ст. 12 ЦК України), «неналежне виконання обов'язку» (ст. 128, ч. 2 ст. 166, ст. 526, ст. 610 ЦК України). Одночасно категорія «належний» нерідко згадується в юридичних текстах, наприклад, належне врядування, батьківське виховання, обслуговування, утримання, здійснення правосуддя, належна поведінка, якість тощо. В судовій практиці «належне здійснення» нерідко замінюється «здійсненням належним чином».

Невід'ємна властивість будь-якого суб'єктивного права це наявність певних меж щодо змісту та способу здійснення права, адже відсутність зовнішніх і внутрішніх меж здійснення суб'єктивного права перетворює об'єктивне право в свавілля. Саме з дотриманням меж здійснення права законодавець і пов'язує здійснення права належним чином.

Як відзначає Ю.П. Пацурківський, належне здійснення цивільного права знаходиться одразу в сфері дії двох принципів: принципу законності здійснення належних цивільних прав та принципу здійснення прав відповідно до встановлених меж, тобто відповідно до призначення, добросовісно та розумно, не заподіюючи шкоди правам і інтересам третіх осіб [15, с. 54].

Ще римські юристи визначили необхідність стимулювання належного здійснення цивільних прав юридичними засобами. В римському праві було сформульовано кілька вимог до здійснення цивільних прав:

1) необхідність здійснювати суб'єктивне право з обачністю до того, кого воно обмежує або зачіпає;

2) неприпустимо здійснювати право без усілякої зацікавленості в ньому, завдаючи незручності і збитки іншим членам суспільства, особливо, якщо дії суб'єкта мають на меті дошкулити і завдати такої шкоди;

3) при певних умовах нездійснення права, якщо воно обмежувало права інших осіб, потрібно кваліфікувати як неналежне здійснення суб'єктивного права [11, с. 17-28].

Категорія належного здійснення суб'єктивного права формується в доктрині права на основі закріплених в законодавстві конституційно-правових

та галузевих принципів. Такі принципи знаходимо і в міжнародно-правових актах. Вперше згаданий в Декларації прав людини і громадянина 1789 р. принцип здійснення природних прав людини в межах, що забезпечують можливість іншим членам суспільства користуватися своїми правами, в подальшому знайшов свій вияв у Загальній декларації прав людини 1948 р. у вигляді п.2 ст. 29:

«При здійсненні своїх прав і свобод кожна людина повинна зазнавати тільки таких обмежень, які встановлені законом виключно з метою забезпечення належного визнання і поваги прав і свобод інших та забезпечення справедливих вимог моралі, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві» [7].

Міжнародний принцип належного здійснення на думку О.О. Поротикової складається з уявлення про те, що абсолютний характер суб'єктивних прав не означає абсолютності та безконтрольності їх здійснення, а належне здійснення такого права означає поведінку особи, що відповідає правовим, моральним нормам і обмежується для забезпечення і захисту найважливіших соціальних цінностей [11, с. 70-71].

Вимога належного здійснення суб'єктивних прав буда ратифікована й в національне законодавство і знайшла своє закріплення у ст. 68 Конституції України, яка передбачає обов'язок неухильно дотримуватися Конституції, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей.

Належне здійснення цивільного права також має відповідати індивідуальному розумінню соціальних і правових обмежень [4, с. 470].

Межі здійснення права власності передбачені ст. 41 Конституції, яка встановлює, що використання права власності не може завдавати шкоди правам, свободам і гідності громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію і природні якості землі.

Наявність певних об'єктивованих законодавцем меж цивільного права свідчить про те, що здійснюючи своє право, особа не може користуватися лише власним розсудом, вона повинна діяти в межах, які окреслив їй законодавець. Окрім меж здійснення, які легітимуються безпосередньо в законодавстві, особа повинна враховувати також і те, що вона, як член певної соціальної групи, діючи у власних інтересах повинна врахувати інтереси інших, які також задля задоволення власних інтересів реалізують надані їм права.

На думку укладників підручника «Цивільне право» [14] критеріями належного здійснення цивільного права можуть вважатися вимоги щодо відповідності поведінки уповноваженої особи законодавчим та договірним положенням; врахуван-

ня публічного інтересу і моральних засад суспільства; відсутність зловживання правом.

До сих пір дискусійним залишається питання відношення критерію відповідності законодавству до належного здійснення цивільних прав. Ще М.М. Агарков висловлював думку, що здійснення права не може бути протиправним [1, с. 427]. Логіка науковця зрозуміла, адже повертаючись до вищезазначеного, право має конкретного власника при наявності відповідного повноваження та об'єкту(ів). У випадку, якщо поведінка суб'єкта права порушує норми законодавства, вона ніяк не може бути здійсненням права, адже такого права не могло й бути (якщо його здійснення є протизаконним). М.В. Самойлова зазначає, що неправомірного здійснення права бути не може, і той, хто припускає таку можливість, допускає очевидну логічну суперечливість, оскільки не може бути «незаконного права» [12].

В рамках цього підходу науковці визначають здійснення суб'єктивних цивільних прав як використання в встановлених межах, наданих правовими актами, договорами і т.д. можливостей, закладених в цивільному праві.

Однак, у випадку застосування такого підходу здійснення права також не може бути неналежним, і не існує збірної категорії для визначення протиправної чи суперечної суспільним інтересам поведінки суб'єктів права. Виділення ж такої категорії має практичне значення для подальшого вдосконалення чинного законодавства та юридичної практики.

Крім того на противагу цьому підходу існує і інший. якого дотримуються Й.О. Покровський, В.П. Грибанов, М.І. Бару, М.О. Стефанчук. Науковці пропонують розрізняти правомочності, що закладені у зміст суб'єктивного цивільного права та конкретну поведінку по його здійсненню. Обов'язок не здійснювати право на шкоду іншим не є елементом змісту суб'єктивного права – оскільки він виникає безпосередньо на стадії здійснення суб'єктивного права у формі конкретних дій особи (які й підлягають оцінці з точки зору відповідності встановленим ст. 13 ЦК України межам здійснення права) [17, с. 42].

Можлива низка варіантів характеристики такої поведінки суб'єкта – присвоєння чужого права, перевищення меж свого права, поведінка поза межами права або зловживання правом.

Категорія «зловживання правом» згадується в ч. 3 ст. 13 ЦК України, в якій закріплено недопустимість дій особи, що вчиняються з наміром завдати шкоди іншій особі, а також зловживання правом

в інших формах. Отже, реалізація права з наміром завдати шкоди іншій особі є однією з форм зловживання правом. Згідно ч. 6 ст. 13 ЦК в разі недодержання особою при здійсненні своїх прав визначених законом вимог, суд може зобов'язати її припинити зловживання своїми правами та застосувати встановлені законом наслідки.

Р.Б. Шишка виділяє такі види зловживання правом: 1) через привласнення прав, що не передбачені законодавством; 2) вибором норми права (цивільного чи господарського) і її тлумачення, зокрема доктринального, через висновки фахівця; 3) інформацією та іншими немайновими правами; 4) повноваженнями органу чи представника юридичної особи; 5) вільним формуванням умов договору, видами його забезпечення (неустойкою, заставою, задатком тощо); наслідками порушення взятих зобов'язань (розміром відсотків, умовами відшкодування збитків тощо); ухилення від укладення договору чи ведення переговорів для виду (створити враження конкурентного укладення, відволікти увагу, отримати конфіденційну чи комерційну інформацію тощо); 6) укладенням договору таким чином, щоб ухилитися від сплати податків чи їх занижити; отримання відшкодування сплаченого податку на додану вартість із бюджету; 7) корпоративними правами на позачергові збори та зміну керівництва, а фактично – захоплення майнового комплексу; 8) при ліквідації боржника (в тому числі при його банкрутстві); 9) реалізацією майна, що призначене для задоволення вимог кредиторів з метою збити його ціну і за заниженої ціні реалізувати; 10) перерахуванням коштів одержувачу для отримання підтвердження наявності договірних відносин з оренди майна; 11) укладенням «абстрактних» правочинів та набуттям за ними зобов'язань, зокрема, видачі векселів; зарахуванням зустрічних вимог; 12) позовами про визнання правочинів недійсними чи такими, що не відбулися; 13) відмовою у захисті прав; 14) іншими правами [18, с. 25].

Питання співвідношення неналежного здійснення цивільного права і зловживання правом, належної реалізації суб'єктивного права та реалізації законного інтересу потребують окремих досліджень з огляду на практичну значущість такого розмежування та контраверсійність підходів, що застосовувалися вченими для такого розмежування.

Висновки. Отже, питання належного здійснення цивільного права потребують подальшого вивчення, а сформована в статті проблематика формує проблематику наступних досліджень в цій сфері.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Агарков М.М. Проблема злоупотребления правом в советском гражданском праве / М.М. Агарков // Изв. АН СССР. Отд. экономики и права. – 1946. – № 6. – С. 422–436.
2. Булеца С.Б. Здійснення та виконання суб'єктивних цивільних прав та обов'язків у медичних правовідносинах / С.Б. Булеца // Актуальні проблеми держави і права. – 2008. – Вип. 43. – С. 111-115.
3. Вавилин Е.В. Осуществление и защита гражданских прав / Е.В. Вавилин. – М.: «ВолтерсКлувер», 2009. – 203 с.
4. Ветер Н.Ю. Злоупотребление правом при осуществлении вещных прав / Н.Ю. Ветер // Научный журнал КубГАУ. – 2015. – № 2 (106). – С. 468-483.
5. Гражданское право : учебник: в 3 т. / А.П. Сергеев [и др.]; под ред. А.П. Сергеева, Ю.К. Толстого. – М.: ТК Велби, 2002. – Т. 1. – 632 с.
6. Жилінкова І.В. Особливості здійснення суб'єктивних цивільних прав / І.В. Жилінкова // Вісник Академії правових наук України. – 2012. – № 1. – С. 100–107.
7. Загальна декларація прав людини ООН від 10 грудня 1948 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_015.
8. Максименко С.Т. Осуществление гражданских прав и исполнение обязанностей : дис. ... канд. юрид. наук : 12.712 / С.Т. Максименко. – Саратов, 1970. – 280 с.
9. Мирошникова Н.И. Механизм осуществления субъективных гражданских прав : учеб. пособие / Н.И. Мирошникова. – Ярославль : Изд. Ярославского госуд. университета, 1989. – 83 с.
10. Полюга Л.М. Словник синонімів української мови / Л.М. Полюга. – К.: Довіра, 2001. – 477 с.
11. Поротикова О.А. Проблема злоупотребления субъективным гражданским правом / О.А. Поротикова. – М.: «ВолтерсКлувер», 2008. – 280 с.
12. Самойлова М.В. Осуществление права личной собственности граждан СССР / М.В. Самойлова // Вопросы гражданского права и процесса : сб. ст. – Л. : Изд-во Ленинград. ун-та, 1969. – С. 28–48.
13. Фёдорова Ю.А. Осуществление гражданских прав и исполнение гражданских обязанностей в сфере интеллектуальной собственности / Ю.А. Федорова // Интеллектуальная собственность в Беларуси. – 2012. – № 3. – С. 23–27; № 4. – С. 26–28.
14. Цивільне право України: Підручник / Харитонов Є.О., Старцев О.В. – [Вид. 2, перероб. і допов.]. – Київ : Істина, 2007. – 816 с.
15. Пацурківський Ю.П. Принцип здійснення цивільних прав: структурно-функціональний аналіз / Ю.П. Пацурківський // Науковий вісник Чернівецького університету. – 2011. – Вип. 604: Правознавство. – С. 50-56.
16. Шершеневич Г. Ф. Общая теория права: Учеб. пособие. В 2-х томах. : Т.2 / Г.Ф. Шершеневич. – М., 1995.
17. Гришко О. Зловживання правом і порушення договірних зобов'язань: співвідношення понять / О. Гришко // Юридична Україна. – 2011. – № 9. – С. 41-46.
18. Шишка Р.Б. Проблема зловживання правом в сучасному цивільному праві / Р.Б. Шишка // Приватне право і підприємництво. – 2014. – Вип. 13. – С. 24-27.

Пономаренко Костянтин Данилович
НАЛЕЖНЕ ЗДІЙСНЕННЯ СУБ'ЄКТИВНОГО ПРАВА В НАУЦІ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА
ТА ЧИННОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ

У статті досліджуються сучасні законодавчі та наукові підходи до належного здійснення суб'єктивного права, обґрунтовується практичне значення визначення критеріїв належного здійснення цивільного права. Проводиться аналіз чинного законодавства, що регулює питання здійснення суб'єктивних цивільних прав та відзначається його розходження з досягненнями науки цивільного права. Обґрунтовується необхідність виділення категорій належного та неналежного здійснення цивільного прав та подальших досліджень в цій сфері. Відзначається важливість розрізнення та співвідношення понять належного, неналежного здійснення цивільних прав, зловживання правом та порушення чужих прав.

Ключові слова: належне здійснення суб'єктивного права, межі здійснення права, зловживання правом.

Пономаренко Константин Данилович
НАДЛЕЖАЩЕЕ ОСУЩЕСТВЛЕНИЕ СУБЪЕКТИВНОГО ПРАВА В НАУКЕ ГРАЖДАНСКОГО ПРАВА
И ДЕЙСТВУЮЩЕМ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ

В статье исследуются современные законодательные и научные подходы к определению надлежащего субъективного права, обосновывается практическое значение для определения критериев надлежащего осуществления гражданского права. Проводится анализ действующего законодательства, регулирующего вопросы осуществления субъективных гражданских прав и отмечается его расхождения с достижениями науки гражданского права. Обосновывается необходимость выделения категорий надлежащего и ненадлежащего осуществления гражданского права и дальнейших исследований в этой сфере. Отмечается важность различения и соотношения понятий должного, ненадлежащего осуществления гражданских прав, злоупотребления правом и нарушения чужих прав.

Ключевые слова: надлежащее осуществление субъективного права, пределы осуществления права, злоупотребление правом.

